

N E R E T V A

O slobodili smo Posušje i Imotski. Daleko za nama je belo Biokovo, sunčane ulice Imotskoga, zastave, tragovi razbijenih ustaških garnizona, bombardovanja, požari, pobjeda za pobjedom.

Danima maršujemo na istok.

Posle oslobođenja Posušja i Imotskog, jedinice Druge proleterske divizije nastavile su napredovanje i u toku nekoliko dana napornog marša kroz Drežnički klanac izbile na Neretvu, potpuno iznenadivši jake italijanske garnizone koji su na obalama Neretve štitali železničku prugu i drum Sarajevo — Mostar. Garnizoni su brojno jaki, dobro utvrđeni i naoružani velikim brojem teških oružja, sa italijanskom posadom, malim brojem milicionera i grupom četnika Draže Mihailovića. Za uništenje garnizona i železničke stanice u Drežnici određena je Druga proleterska brigada, a Grabovice i drugih železničkih postaja u pravcu Konjica — Četvrta proleterska. Napad na garnizone otpočeo je 15. februara 1943. uveče. Borci Druge proleterske osvajaju železničku stanicu Drežnica, uništivši posadu koja se ogorčeno branila iz stanične zgrade. Međutim, na njenom desnom krilu nalazi se jako utvrđenje sa modernim bunkerima i nekoliko teških oružja, a vatra iz toga utvrđenja onemogućava prelaz preko Neretve. Borba se razvija oko utvrđenja. U pomoć oklopnim italijanskim vojnicima dolazi iz Mostara oklopni voz, a drumom 21 kamion sa municijom, vojskom 12 tanketa. Vatra naših teških oružja prisiljava voz na povlačenje, a neprijateljskoj motorizaciji potpuno je presečena odstupnica. Prvi bataljon italijanskog 360. puka »Murde« prinuđen je na predaju, zajedno sa oficirima i celokupnim transportom. Severni deo drumu pod vatrom je Četvrte proleterske koja je u međuvremenu, posle ogorčene borbe, savladala posadu u Gra-

bovici, dok južni deo kontroliše Druga proleterska. Vatra naših teških mitraljeza i strelaca uništava motore i rasteruje posadu. Istovremeno, nastavlja se borba za utvrđivanje iznad železničke stanice. Pod udarcima bombaša Druge proleterske pada bunker za bunkerom. Ostaje još samo jedan čija se posada očajnički brani. Vatra iz njega zasipa i buši skelu kojom se borci Druge proleterske već prebacuju na levu obalu Neretve, prema italijanskim kamionima.

Noć je, Neretva brza, vatra iz neprijateljskog bunkera precizna, veliki čamac probušen je već na nekoliko mesta. Pogođen granatama protivkolskog topa koji su borci na rukama izneli, kozjom stazom, na strmu stenu neposredno iznad utvrđenja, pada i ovaj poslednji bunker.

U svemu, neprijatelj je imao oko 350 zarobljenih, oko 150 mrtvih i oko 100 ranjenih vojnika. Među zarobljenim je i dva-desetak oficira, sa potpukovnikom Frančeskom Metelkom. Zaplenjeno je preko pola miliona metaka, šest teških minobacača sa mnogo bacačke municije, 13 teških i mnogo lakih mitraljeza, oko 500 pušaka i velika količina vojničke opreme. Plen se još prebrojava, a borci svakodnevno zarobljavaju pojedine italijanske vojnike koji pokušavaju da izbegnu obuhvat.

Stanica za stanicom, garnizon za garnizonom na pruži Mostar — Sarajevo, pada pod udarcima naših jedinica koje u ovim značajnim akcijama protiv okupatorskih trupa sadejstvuju sa drugim jedinicama naše Narodnooslobodilačke vojske. Pored Drežnice pala je stanica Donja Grabovica, a 17. februara bataljoni Četvrte proleterske likvidirali su, posle upornih borbi koje su trajale dvadeset i četiri časa, stanicu i utvrđenje Karaula. Zarobljeno je 68 italijanskih vojnika, a 5 ih je ubijeno. Zaplenjeno je 7 lakih i 5 teških mitraljeza i oko 60 pušaka sa 20.000 metaka. Posada stanice Prenj pobjegla je ispred naših jedinica u jako utvrđenu Jablanicu.

Količina zaplenjenog oružja i broj neprijateljskih vojnika u našim zarobljeničkim logorima sve su veći. Italijanska divizija u Mostaru, nemoćna da pruži pomoć svojim trupama osuđenim na potpuno uništenje, razvija intenzivna dejstva avijacijom koja iz dana u dan bombarduje naše položaje. Uprkos tome, Druga proleterska divizija nastavlja operacije po planu. Osamnaestog februara likvidiran je četnički položaj Ravni ispred Mostara, i tom prilikom je jedan četnik ubijen, a nekoliko ranjeno. Zaplenjen je 1 teški bacač i magacin bacačke municije.

Zarobljeni Nemci kod Jablanice februara 1943. godine

Evo izveštaja štaba Druge proleterske divizije Vrhovnom štabu NOV i POJ o borbama Druge i Četvarte proleterske brigade u selu Ravni i na Jablanici:

Štab
II Proleterske divizije
Komandant — Jablanica
22 februar 1943 u 18,30

Vrhovnom štabu NOV i POJ

Juče sam vam preko X hercegovačke brigade uputio jedan izveštaj. Ponovo vas izveštavam o situaciji u Jablanici:

Mi smo napali Jablanicu sa IV proleterskom brigadom 20 — 21 o.m. i preko noći uspjeli ovladati čitavim naseljem, izuzimajući hotel i austrijsku kasarnu, gde se povukla glavnina neprijateljskih snaga. 21 o.m. zauzeli smo hotel gde smo ubili 38 italijanskih vojnika i oficira a zarobili 131 italijanskog vojnika, 16 domobrana i 17 žandarma. Zaplenili smo 1 teški bacač sa nešto mina, oko 200 pušaka, 9 puškomitraljeza i 1 teški [mitraljez], kao i priličnu količinu municije i ratne opreme, a takođe i 1 kamion.

Posle likvidacije uporišta u hotelu pristupili smo potpunoj blokadi kasarne, u kojoj se nalazi oko 400—450 neprijateljskih vojnika i oficira, s jednim pukovnikom i jednim potpukovnikom, u cilju likvidacije i poslednjeg neprijateljskog uporišta u Jablanici. Odlučili smo da ih držimo « opsadi, stalno uznemiravamo teškim i automatskim orudima i da ih tako prisilimo na predaju. Mi smo već sav krov na kasarni našim bacačima razbili, i verujemo da smo neprijatelju naneli gubitaka. Ja sam od vas tražio da nam hitno uputite dve haubice sa dovoljnom količinom udarnih granata, te da tako likvidiramo taj neprijateljski garnizon. Molimo vas da nam hitno uputite haubice, jer smo inače prinuđeni vezati za ovaj garnizon prilično velike snage.

Mi smo neutralisali neprijateljsku artiljeriju, i ona se sada nalazi na ničijoj zemlji — između kasarne i naših položaja oko kasarne. Ne možemo je izvući bez gubitaka jer je potpuno brisan prostor.

četničke bande iz okoline Mostara i prebačene četničke brigade sa kninskog sektora (Rogatička) napale su jedinice Druge proleterske brigade u selu Ravni sa jednom pobočnicom preko Prenja. Neprijatelj nam je naneo teške gubitke: sedam mrtvih i oko 20 ranjenih. Naši su našli na bojištu 48 mrtvih četnika, a zarobili su 2 četnika iz Rogatičke brigade. Na tome sektoru nalazi se i Jahorinski četnički odred.

Molimo Vas da nas tačno obavestite o neprijateljskim žrtvama i plenu u Prozoru, kao i o situaciji na svima našim sektorima.

Javite mi da li je potrebno da posle zauzeća Jablanice, gde se sada nalazim, dodem do vas.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Za štab II divizije
Komandant

Peko

Borbe traju već dva dana. Jaki delovi garnizona Jablanice brane se iz stare austrijske kasarne koja dominira naseljem. Tu su ostaci svih garnizona koji su sa uporišta i železničkih postaja od Rame do Mostara uspeli da se provuku kroz naše linije. Dugačke kolone zarobljenih Italijana raskopavaju drum Rama — Mostar i ruše u Neretvu železničku prugu, pragove i sva železnička postrojenja na tom sektoru. Druga proleterska i Druga dalmatinska orijentisane su prema Mostaru. Na ovom pravcu dejstvuje Četvrti. Sva je Jablanica u znaku borbe. Ruševine već uništenih bunkera zjape na suncu. Po kamenjaru, po baštama, u jarkovima kraj puta, oko savladanog, skoro porušenog hotela, kraj uznemirene Neretve — leže još nepokopani Italijani, alpinci i pešaci, brda čaura od ispaljenih metaka, odbačeni šlemovi, razbacana vojnička oprema, parčad rasprnutih topovskih granata, delovi avionskih bombi. Naši mitraljezi budno odgovaraju na svaki pokret na puškarnicama kasarne. Bacači tuku precizno. Iznad naših položaja ceo dan kruže bombar-

deri i zasipaju nas kišom bombi »za žive ciljeve«. Devet »dorniera« koji su nas sinoć bombardovali više nema, ali nas italijanski bombarderi tuku neprekidno. Potpuno smo obuhvatili kasarnu mitraljezima i minobacačima. Na 200, na 100, na 80 metara od kasarne, u tek probuđenoj travi, leže naši borci i osmatraju sve otvore na kasarni. Topovi Italijana, haubice i »brđani«, nalaze se na ničijoj zemlji, između nas i kasarne. Još im ne možemo prići ali — naši su! To govore lica boraca, to govore naši mitraljezi koji brišu prostor oko njih, to govori naša odlučnost da skršimo i ovo uporište italijanskih bandita.

»... Nemojte nam slati smenu. Zakleli smo se da ne napustimo položaj sve dok ne padne kasarna. Smrt fašizmu!« — poručuje 3. četa štabu 1. bataljona, a ista prkosna volja zrači iz lica svih boraca nadomak žute, stare zgradurine utvrđene debelim zidovima i bunkerima iz kojih katkad oko nas nemoćno zavizde zrna.

Drumom, na nekoliko stotina metara od kasarne, prolaze dugačke kolone zarobljenika iz hotela. Grupice građana i seljaka, dečaka i devojčica, izmešanih sa našim borcima, radoznilo posmatraju naše položaje, razoružane Italijane pobebele od kreča sa hotelskih zidova i ruševina. Neposredno pred nailazak naših prethodnica sve stanovništvo Jablanice, i starci i deca, bilo je postrojeno pred italijanskim mitraljezima na oklopnom vozu. Vatra naših patrola, početak borbe, prinudila je Italijane da zauzmu položaje i narodu omoguće da se razbegne.

Bacači dejstvuju. Eksplozije odjekuju, odbijaju se o strme, stenovite obale Neretve, prebacuju se daleko, s brda na brdo. Dolina ječi. Sunčano je, toplo. Čekamo naše tenkove, čekamo haubice — kasarna mora pasti.

Prilazi nam stari, sedi musliman, izmršavelog lica, živih očiju:

— Druže, znam mesto gde im se može prekinuti vodovod...

— Da, ali bi tada i grad ostao bez vode, a to mi nećemo!

Iznenadno, odjekuje strahovita eksplozija. Zapadni kraj kasarne leti u vazduh, nestaje u dimu i prašini. Ovo je treća, i najjača eksplozija, koja dolazi posle eksplozije jedne naše male mine. Cela varošica zatutnja. Osmatramo kasarnu, utonulu u gust oblak dima i prašine. Mnogobrojnim borcima otima se usklik:

— Predaja! Predaja! Bela zastava!

Iz ruševina, iz dima beli se krpa — kasarna je pala, italijanski garnizon, poslednji okupatorski garnizon od Mostara do Konjica, slomljen je.

Podne je. Izbezumljeni od straha, podignutih ruku, kuljaju Italijani, u gustom koloni, zajedno sa svojim mnogobrojnim oficirima i »kolonelom«, gušaju se da što pre iziđu iz pakla u koji se pretvorila kasarna.

I u pustoši zauvek razorene austrijske kasarne koja je decenijama šiljbočila iznad Jablanice, iznad porobljenog naroda Neretve, pored živih zatrpanih Italijana, pored nekoliko desetina iskrvavljenih, mrtvih afričkih mazgi pobijenih u dvorištu kasarne oko dva stuba, pored Italijana obezglavljenih i iznakaženih od naših bacača i poslednje eksplozije magazina sa municijom, još jednom, ko zna koji put, padaju na um proročanske reči:

»... Kao čopor preplašene zveri bežaće oni kroz opustošene zemlje.«

Sumi Neretva kroz kamenu, strmu, sivu kotlinu. Kraj nje se žuti mrtav drum. S druge strane tragovi koloseka, razbijene železničke pruge. Stotine zarobljenih Italijana danima ruše prugu, bacaju u Neretvu pragove, šine, kamenu podlogu — da ne ostane ni kamen na kamenu. Digli smo u vazduh oba mosta kod Karaule. Drum na sektoru Druge brigade potpuno je onespособljen. za kretanje motorizacije, a oba mosta su porušena.

Italijani neprekidno, iz dana u dan, bombarduju naše položaje ispred Mostara i sve zaseoke uz Neretvu. Cela divizija je u kamenjaru, u pečinama nad Neretvom, u kamenim škripovima, rasejana i rastrešena da bi se избегli gubici. Obale, visovi, položaji, izgledaju preko dana potpuno pusti.

Noćas su patrole Druge dalmatinske brigade uhvatile tri četnička kurira koji su, istina, prilikom sprovođenja u štab, pobjegli, ali bez oružja i jednog pisma koje je kod njih pronađeno. Pismo je, ustvari, zapovest hercegovačkim i crnogorskim »brigadama« četnika da nas u toku današnjeg dana napadnu i potisnu iz Drežničke kotline i sa železničke stanice Drežnica¹.

Dok pišem čuje se retka, neujednačena, potmula puščana i mitraljevska paljba. Borba se vodi na sektoru Druge dalmatin-

¹ U zapovesti se, pored mnogih detalja o pravcima napada, zoni širenja, snabdevanja hranom i municijom itd., daje i šifra za prepisku sa njihovim saveznicima: sa Nemcima 11, Italijanima 22, ustašama 33, domobranima 44 i muslimanima 55.

ske kojoj je u toku noći poslat kao pojačanje jedan bataljon Druge proleterske. Čuju se i bacači, ali retko.

Sinoć je stigla vest da su dva bataljona Četvrte ušla u Konjic sa leve strane Neretve.

Juče, noćas, danas — Druga dalmatinska i Druga proleterska vode krvave borbe sa četničkim bandama. Imamo nekoliko mrtvih i ranjenih. Odmah posle zaplene ove četničke zapovesti za napad, naši su preduzeli protivnapad. Četnici su odbačeni daleko prema Mostaru. Naneti su im veliki gubici. Jedan naš bataljon nalazi se u Gorancima, njihovoj »primopredajnoj stanici«. Borbe se i danas vode. Neprijateljska artiljerija intenzivno tuče naše položaje. Gotovo celokupna delatnost italijanske avijacije svedena je na položaje Druge dalmatinske. Ali tutnjava topova i bacača već je dalja, rad mitraljeza dopire dovde potmulo, iz velike daljine.

Konjic nije pao. Nemci su uspeli da dovuku nova pojačanja. Naši su se povukli.

Lika i Kordun su očišćeni. Borbe se vode oko Ključa. Nekoliko nemačkih pokušaja prodora preko Oštrelja za Drvar ostalo je bez uspeha.

Rostov i Harkov su davno oslobođeni. Crvena armija napreduje prema zapadu, uprkos očajničkom otporu Nemaca.

Sunce je prešlo preko strmog sivog masiva, u Drežničku kotlinu, i sada su obasjani samo vrhovi na levoj obali Neretve. Niz reku, prema Mostaru, kamene strme obale s jedne i druge strane gube se u lakoj izmaglici. Tutnjava topova utišala se. Čuje se samo, čas jače čas slabije, šum reke. Kroz dva sata na ovo kamenje će pasti noć. Nema aviona. Nema kratkih, reskih matraljeskih rafala. Neretva je reka sna.

Iz te izmaglice, iz tog čudnog sna, ponovo iskrsava lik kolonela Emilija Vitore.

Streljan je.

U niskoj, čisto nameštenoj sobici u Jablanici kraj ceste, ispod tek zauzete, još zadimljene kasarne s alpincima zatrpanim u ruševinama, sedi za stolom Emilo Vitore. I dok pored zastrtog prozora promiču kolone izbezumljenih zarobljenika praćene našim borcima, Emilio sedi zagledan negde kroz zidove, u daljinu. Možda vidi pesak Libije, možda užas majki španskih republikanaca koje je kosio mitraljezima i mrvio tenkovima, možda strašno, crno bespuće na koje su on i drugi doveli itali-

janski narod. Možda krvavo sunce »velike Italijanske Imperije« koje se samo od sebe topi i plamenovima sažiže srž u kostima i mozak u lobanjama izludelih mračnih fanatika, koje je stvarnost pregazila i prevazišla. Stvarnost naroda, stvarnost slobode. Usijan je pesak Libije, otrovan je užas španskih majki, bespuće je totalno, nema izlaza, nema, svaka blistava, krvožedna iluzija pretvara se u nož, i taj nož, ti noževi zabadaju se u mozak Emilija Vitore. Treba ostati tu, u Jablanici i, kraj ove razrivene ceste i ove iskidane železničke pruge koji vode u smrt, u ništavilo, na ovom tuđem, oštrom, neprijateljskom suncu, biti leš.

Pod prozorima, polako, topću koraci zarobljenika.

Na peronu smrti Emilio Vitore oprašta se sa »velikom Italijanskom Imperijom.« Pokazuje svoje rane, s mržnjom gleda naša mirna, ozarena lica, nestrpljivo očekuje polazak.

— Da, bio sam u Spaniji.

— Hoćete li nam reći kakav je odnos italijanskih vlasti prema četnicima?

— Ne. Vojnička i politička pitanja ne čujem.

— Sta mislite o Nemačkoj? Verujete li da će Nemačka pobediti?

— Ne čujem.

— Znete li za ofanzivu Crvene armije? Za poraze italijanske armije u Africi?

— Ne čujem.

— Koliko ste protivkolskih topova imali u tvrđavi?

— Dva. Nadam se da ćete naći zatvarače.

— Vidite, ovo je komandant brigade koja je zauzela Jablanicu. Komandant koji nikada nije bio poražen.

— Da. Čestitam. Bravo.

Kroz tanku, providnu zavesu na prozoru probija sunce na sto za kojim sedimo, na lica, na poraz i kraj jedne strašne, fatalne iluzije. Topot zarobljenika se udaljava, jedva se još čuje. U tišini neko polako zviždi stari, večiti motiv iz »Toske«.

Emiliju Vitore ponovo se pune oči suzama. Ponovo, jetko, pali cigaretu. Ko zna koju cigaretu.

Na njegovim grudima svetlucaju mnogobrojna odlikovanja iz Afrike, iz Grčke, iz Spanije. Predano je ubijao narod Emilio Vitore.

Mirna su, ozarena naša lica. Mali prozor zapljuskuju talasi slobode. Topli talasi.

Nalazimo se licem u lice sa suludim neimarom papirnate velike Italije, sa čovekom iz dalekog, drugog sveta, sveta koji tone i koji ništa ne može spasti.

Izlazimo na sunce. Na naše sunce.

Već je prošlo nedelju dana od tada.

Emilio Vitore davno ne postoji.

Juče su nam javili iz Jablanice da je avion bacio pismo u tvrđavu. Pismo je namenjeno kolonelu Emiliju Vitore, komandantu garnizona Jablanice. Komanda u Mostaru živi u iluziji da se taj uništen garnizon još drži. U pismu javlja da je Emilio Vitore proglašen za narodnog heroja fašističke Italije i da drži garnizon dok ne stigne pomoć koja je na putu!

Mrtvi Emilio Vitore voleo je, živeo za iluzije. To u Mostaru, razume se, znaju. Ili je možda »ofanziva« četničkih bandi ta pomoć! Ne veruj, Emilio Vitore, ne veruj komandantu divizije u Mostaru, ta »pomoć« neće ti nikada stići. Budi miran, budi spokojan kraj ove naše lepe, večite reke koja teče put Sredozemlja, put sunčane Italije, koju volimo više i stvarnije no što si je ti voleo. Vidiš, ljudi će te pominjati s mržnjom, s jezom — italijanski narod će te prokleti. Mir tvome pepelu! Učinio si sve da italijanski narod, da italijanski »kontadino«, pati, da sa neba našeg naroda skineš, otmeš nam sunce. Neko je, na suncu, zazviždao ariju iz »Toske«. Bila je nedelja, bujala je trava oko čoveka — ti si u tu nedelju bacio tešku minu, tvoj avion pikirao je na sunčanu ariju iz »Toske« . . .

Ne veruj komandantu divizije u Mostaru. On se utvrđuje još jednim sistemom bodljikavih žica, kopa još jedan red rovova, Nemci su već pobjegli iz Mostara u Dubrovnik, a domobrane je tvoj lažni prijatelj i brat po oružju i iluzijama razoružao od straha. Sada, dok ti ovo pišem, ponovo tutnje vaši topovi iz četničkih ruku — ali ta tutnjava je daleka, mnogo dalja nego juče. Spavaj mirno. Italija će jednog dana biti velika — ali velika u slobodi, velika u radosti naroda. I tada će nam doći slobodni italijanski ljudi, mladost slobodne Italije, i proći će ovim divljim, čudesnim obalama, i mi ćemo im pokazati mesto gde leži zločinac i fanatik Emilio Vitore.

— Imala je sedamnaest godina, moja sestra — pričao mi je drug na ovom velikom belom kamenu s kojeg ti pišem. Imala je velike, svetloplave oči, kao ljubičice na ovim obalama. Jedne noći upali su u njenu sobu — mitraljezi su štekali kroz noć užasnog grada — i nestala je, utonula je u tu

krvavu noć. Imala je sedamnaest godina, volela je reke, cveće, ariju iz »Toske« ... U sunčane dane ranog proleća uvek smo odlazili van grada, u polja i šumarke, sve dalje, i brali ove plave cvetiće. Disala je, radovala se snu, suncu, plavetnilu neba, mladosti, snazi i zanosu čoveka ...

Mir na tvome pepelu, tvome prokletom pepelu, Emilio Vitore!

Prilikom februarskih borbi na Neretvi 1943. pukovnik Emilio Vitore, prikupivši delove razbijene italijanske divizije »Murde« sa sektora Drežnica—Prozor, iako potpuno opkoljen od naših snaga, organizovao je u Jablanici otpor, uzdajući se u pomoć garnizona iz Mostara, a još više u pomoć četničkih jedinica koje su, sa italijanskim teškim i lakim oružjem, sa Prenja i od Mostara, uporno naletale na našu blokadu, pod komandom Baja Stanišića.

To je bila četvrta velika neprijateljska ofanziva na naše slobodne teritorije i na naše jedinice koje su, pre svega, imale nadljudski težak zadatak da zaštite preko četiri hiljade teških i lakih ranjenika i tifusnih bolesnika, pomerajući ih, uz sistematska neprijateljska bombardovanja iz vazduha, u usku dolinu Rame, prema Hercegovini. I u četvrtoj ofanzivi, kao obično, ostvarena je savršena saglasnost između Nemaca, Italijana, četnika, ustaša i raznih neprijateljskih milicija u odluci da unište naše slobodne teritorije, naše jedinice i naše bolnice. Ali iznenadni manevri i udarci naših jedinica, naročito Prve proleterske, Druge proleterske i Treće divizije, razbili su i dezorganizovali tu operativnu saradnju okupatorskih i izdajničkih formacija i omogućili pod rukovodstvom maršala Tita nezadrživi prodor naših jedinica u Hercegovinu, istočnu Bosnu, Crnu Goru i Sandžak. Prvom proleterskom divizijom komandovao je tada general-lajtnant Koča Popović, Drugom proleterskom general-lajtnant Peko Dapčević, a Trećom divizijom narodni heroj Sava Kovačević, legendarni junak crnogorskog naroda i naše armije.

Italijanski pukovnik Emilio Vitore, iako je nekoliko puta opominjan da uzaludno ne proliva krv naših i italijanskih boraca i nekoliko puta pozivan na predaju uz časne uslove za sve borce i oficire, sa perspektivom brze razmene u Mostaru za naše pohapšene antifašiste i zarobljene borce, o čemu smo već vodili pregovore u Mostaru i kod jednog porušenog mosta na

Neretvi, nekoliko kilometara od Drežnice u pravcu Mostara, odbio je sve pregovore i nastavio besmisleni, zločinački otpor.

Karakteristično je u tom pogledu pismo italijanskog potpukovnika Metelke, ranjenog i zarobljenog u koloni kamiona i oklopnih kola na drumu kod Drežnice, koje on piše komandi divizije »Murde« u Mostaru. Pismo tačno karakteriše situaciju zarobljenih Italijana kod nas, pored ostalog i zločinačku bezobzirnost komande u Mostaru, protivnu svima međunarodnim ratnim propisima i nacionalnim i ljudskim osećanjima koja je svakodnevno, sistematski, slala bombardere iako su vođeni pregovori, zadajući nam gubitke, ali isto tako proređujući i kolone zarobljenih Italijana.

21. II 1943. g.

Komandi divizije »Murde«

Ja, kapetan De Barbijere, vojnik Deledone i ranjeni partizani sklonjeni smo u mesto koje ne mogu označiti. Naši ranjenici su razmešteni u širokoj zoni. Nas trojica smo teški ranjenici i bratski lečeni, ali nedostaju sredstva. Ironija sudbine učinila je da nadživim poraz.

Učinio sam što sam mogao.

Zivela Italija!

Potpukovnik
Metelka

Da je tačan potpis potpukovnika koji je potpisao levom rukom, jer je ranjen ekslodirkom u desnu šaku, tvrdi

Kap. Renato De T Darbijere

Potpukovnik je ranjen takođe u levo stopalo.

Ako sam dobro shvatio iz pisma poručnika Simensa, ove indikacije treba da služe radi izbegavanja bombardovanja za vreme pregovora i zamene zarobljenika koja je u toku. — (Kap. Renato De Barbijere)

Cedomir MINDEROVIC

Radovan Vukanović:		
ČETVRTA CRNOGORSKA PROLETERSKA BRIGADA —	237	
Ljubo Vučković:		
DRUGA DALMATINSKA BRIGADA — — — — —	259	
Mesud Hotić:		
TREĆI PROTIVUDAR — — — — —	274	
Dragiša Ivanović:		
PETA CRNOGORSKA BRIGADA — — — — —	284	
Rade Hamović:		
DESETA HERCEGOVAČKA BRIGADA — — — — —	316	
Gligo Mandić:		
PRVA DALMATINSKA BRIGADA — — — — —	337	
Paško Romac:		
SA PRVOM DALMATINSKOM NA PROZORU I NERETVI	349	
Dimitrije Vojvodić Zeko:		
OD LIVNA DO VELEZA — — — — —	365	
Uroš Krunić:		
SEDMA BANIJSKA BRIGADA — — — — —	380	
Vladimir Bakarić:		
ODAHNULI SMO U GRUSCU _ — — — — _	398	
Stanko Bjelajac:		
OSMA BANIJSKA BRIGADA — — — — —	408	
Stanko Kreča:		
OD GLAMOČKOG POLJA DO NERETVE — — — —	437	
Branko Dude:		
TREĆA DALMATINSKA BRIGADA OD MUCA DO BIJELE	450	
Ante Roje:		
IZ SJECANJA NA BORBE TREĆE DALMATINSKE BRI- GADE — — — — —	461	

Savo Drljević:		
ČETVRTA DALMATINSKA BRIGADA OD BLOKOVA DO GLAVATICEVA	— — — — — — — — — — — —	466
Obrad Egić:		
PETA DALMATINSKA BRIGADA	— —	478
Makso Dakić:		
DEVETA KRAJIŠKA BRIGADA	— — — — — — — — — —	500
Cedomir Minderović:		
NERETVA	— — — — — — — — — — —	512

NERETVA

KNJIGA DRUGA

Lektori

*Stevan Kojić, Stana Stanić, Radmila Brajović,
Veljko Aleksić, Blagoje Svorcan*

Korektori

*Vera Radulović, Vera Đurić, Biljana Đorđević,
Gordana Rosi, Nada Vesić*

Štampanje završeno
oktobra 1965.

Tiraž 10.000